

Zbyněk Tarant

Proč se vlastně holocaustu říká holocaust?*

Why do We Call the Destruction of European Jewry “the Holocaust?”

■ **Abstract:** This article was written in order to address the ongoing debate on the terminology for the Nazi WWII atrocities by utilizing the possibilities of electronic archives and databases of historical books and press. I claim that if we want to contemplate (or even criticize) the appropriateness of the word “Holocaust” to describe the Nazi crimes, we have to first understand the historical context, in which this word was originally used. The main point about the etymology of “Holocaust”, as presented in this article, is that the Greek word “holokauston” was taken over to Latin and English with early Biblical translations, but as time went on and the old Catholic translations of the Bible were replaced by the King James Version, which dropped using the word “holocaust” for description of burnt offerings, the meaning of “holocaust” slowly broadened. In the 19th century, the meaning of “Holocaust” was understood not only as a “burnt sacrifice” but more often as “wholly burnt down”, or “wholly destroyed” without any religious connotations. In these meanings, the word “holocaust” was understood literally and it was commonly used to describe the horrors of war, forest fires, massacres and other large catastrophes. I document this very closely by particular quotations from the historical English-language newspapers. I claim that when the English-language media (including the *Palestine Post* in the Yishuv) used the word “holocaust” at the end of 1942 to describe the Nazi atrocities, they acted fully according to the discourse of their time. Moreover, the word “genocide” did not even exist at that time (it was coined a year later by Raphael Lemkin), so there was no other appropriate term. In the second part of the article, I use the Google Ngram Viewer and other tools to reflect on the birth of contemporary practice of writing the word “Holocaust” with a capital letter. The article also briefly explains the process by which the Hebrew word “Shoah” was brought into Western languages in the mid-1980s. I claim that to a great extent it was popularized by Claude Lanzmann’s famous documentary “Shoah”. Only since then can we see the discussions over whether it is better to write “Holocaust” or “Shoah”. In the end, I claim that to some extent the original religious, biblical meaning of the word “Holocaust”, long forgotten for most of the 20th century, is now being “rediscovered” in these polemics.

■ **Keywords:** Holocaust; Shoah; etymology; Holocaust memory; burnt offering; Elie Wiesel; discourse; calque

■ **Mgr. Zbyněk Tarant, Ph.D.**, je odborným asistentem na Katedře blízkovýchodních studií Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Vedle témat spojených s židovskou kolektivní pamětí holocaustu se zabývá výzkumem a reflexí soudobého českého antisemitismu a politického extremismu (ztarant@kbs.zcu.cz).

„While I thy Holocaust remain, / Shouldn't thou, Lord, will return of Pain, /
Which may or check, or damp the Flame, / Since, Lord, thy glory is my Aim; /
In Holocaust I gave up Ease, / Dispose of it as Thou shall please [...]“
Thomas Ken (1711)¹

Tento článek vznikl jako reakce na spory ohledně používání pojmu *holocaust* k popisu zločinů nacismu. Klasický příklad takového sporu je shrnut například v reakci

* Tento článek je dílčím výstupem projektu *SGS-2012-054: Právní skutečnosti nacistické okupace a jejich důsledků*. Článek je shrnutím vybraných tezí disertační práce autora, viz Zbyněk TARANT, *Diaspora paměti: reflexe holocaustu v židovské kolektivní paměti 2. pol. 20. století*, disertační práce, Západočeská univerzita v Plzni 2012.

¹ Thomas KEN, *The Works of the Right Reverend, Learned and Pious, Thomas Ken ... Hymnotheo: or, The penitent. Anodynes; or, Alleviations of pain*, London 1721, s. 477.

profesora Jeana Halpérina v názorové rubrice deníku *Jerusalem Post*, která je odpovědí na článek Eliezera Berkowitse, zabývající se otázkou teologické reflexe holocaustu. Halpérin se podivuje nad tím, jak může Berkowitz: „stále používat termín ‚holocaust‘ k popisu šoa.“ Halpérin to nazývá „sémantickou pastí“ a varuje, že: „šoa není možno srovnávat se smírčí obětí, což je původní význam slova ‚holocaust‘.“² Podobně ostrým kritikem používání pojmu *holocaust* pro popis události šoa s odkazem na fakt, že pojem *holocaust* označuje obětinu Hospodinu, je pak například rabi Karol Sidon.³

Následující text nemá poskytnout jednoznačnou odpověď na otázku, zda k popisu zločinů nacismu používat pojmu *holocaust* či *šoa*. Jeho autor se domnívá, že tato otázka do určité míry je a bude věcí osobního pocitu každého mluvčího a že zatímco v oficiálních projevech a teologických odpovědích se patrně bude prosazovat pojem *šoa*, slovo *holocaust* z diskurzu historiků a akademiků nezmizí. Tento článek má spíše v úmyslu na jedné straně upozornit čtenáře historické literatury na dnes již téměř zapomenuté významy pojmu *holocaust* a na druhé straně upozornit každého, kdo se zamýšlí nad vhodností používání pojmů *holocaust* a *šoa*, na některé zajímavé, a v českém prostředí ne zcela známé detaily, které jsou s těmito pojmy a historií jejich používání spojeny. Autor článku se při své práci původně inspiroval textem profesorky Dalií Ofer s názvem „Lingvistická konceptualizace holocaustu v Palestině a Izraeli, 1942-1953.“⁴ Nakonec má ale na závěry tohoto textu možná ještě větší dopad studie Jona Petrieho s titulem „Sekulární pojem HOLOCAUST“ z roku 2000.⁵ Ačkoliv se autor rozhodl k sepsání stati nezávisle na Petrieho textu a ačkoliv si způsob práce a použité zdroje volil nezávisle na Petriem, v mnohých závěrech se s Petrieho článkem potkává a již úvodem konstatuje, že byl schopen správnost Petrieho závěrů nezávisle ověřit a díky pokrokům v digitalizaci historického tisku k nim doplnit další vlastní data.

Holocaust: Katastrofa oběti a oběť katastrofy

Pojem *holocaust*, používaný v západních jazycích, má svůj původ v řeckém překladu hebrejské Bible – *Septuagintě*. V tomto překladu je řecký pojem *holokauston* použit jako ekvivalent hebrejského pojmu *ola* neboli *zápalná oběť* (dosl.: *celopal*). Slovo *ola* je v hebrejštině odvozeno od *la'alot* neboli *stoupat*. Pojem *ola* označuje v textu Pentateuchu zápalnou oběť Hospodinu, kterou bibličtí praotcové přinášejí v klíčových momentech jako symbol poděkování a pokory před Bohem. V původním biblickém slova smyslu je *holocaust* velkolepým, oslavným a vysoce pozitivním aktem vzdání úcty Hospodinu, případně je vykonáván jako akt smíření se s Bohem. Etymologie pojmu *ola* souvisí s představou, že zápalnou obětí vznikala kouř *stoupající* k nebesům, jehož vůně měla Hospodina potěšit. Průnik představy libé oběti Hospodinu se vzpomínkou na mastný dým a popel krematorií je pochopitelně více než nešťastným. Tento významový průnik

² *Jerusalem Post*, 12. května 1989, s. 6.

³ Srov. doslov Karola Sidona ke knize G. Greena, Gerald GREEN, *Holocaust*, Praha 1994, s. 330-331.

⁴ Dalia OFER, *Linguistic Conceptualization of the Holocaust in Palestine and Israel, 1942-1953*, *Journal of Contemporary History* 31, 1996, No. 3. (July, 1996), s. 567-595.

⁵ Jon PETRIE, *The Secular Word HOLOCAUST: Scholarly Myths, History, and 20th Century Meanings*, *Journal of Genocide Research* 2, 2000, nr. 1, s. 31-64.

je však důsledkem komplikovanějších přejímek a významových posunů. Řecký pojem *holokauston* se spolu s překlady Bible dostal do latiny a z latiny následně do angličtiny. Ovšem zatímco v řeckém překladu Bible byl *holokauston* skutečně překladem hebrejského slova *ola*, tj. *zápalná oběť*, při přenosu do latiny a angličtiny se význam tohoto pojmu začal poněkud měnit a především rozšiřovat.

Vůbec nejstarším příkladem použití pojmu *holocaust* v anglickém jazyce ve spojitosti s násilím vůči Židům je záznam britského kronikáře Richarda Devizia z roku 1190, který tímto slovem popisuje pogromy v Yorku a dalších městech. V historickém textu, výrazně prodchnutém dobovým antijudaismem, čteme: „Během [...] korunovačního dne, přibližně v onu neblahou hodinu, v níž byl náš Syn obětován Otci, konala se v Londýně oběť Židů ďáblu, jejich otci, a celý tajemný obřad byl natolik dlouhý, že se holocaust podařilo završit skorem až dne následujícího. Další města v království napodobila víru londýnských a se stejnou oddaností odeslala své pijavice do pekla i s jejich krví.“⁶ Tento ostudný text zde citujeme proto, že na rozdíl od moderních způsobů použití slova holocaust ve spojitosti s nacistickými zločiny v tomto historickém textu nebyl pojem holocaust vyjádřením hrůzy, nýbrž naopak, byl použit téměř jako pojem oslavný – jako by snad pogrom byl zápalnou obětí.

Nejstarší katolické překlady Bible do angličtiny, postavené ještě na řeckém textu *Septuaginty*, pojem „holocaust“ k překladu hebrejského *ola* běžně používaly⁷ a odtud jej tedy znal i námi citovaný kronikář. Nejvlivnější anglický překlad Bible, pořízený v letech 1604–1611 a dnes známý jako *King James Version (KJV)* však vždy a zcela důsledně překládá hebrejské slovo *ola* anglickými opisy „burnt offering“ a „burnt sacrifice“, nikoliv jako „holocaust“. Tento fakt byl autorem článku ověřen za pomoci strojového vyhledávání v elektronické verzi tohoto biblického překladu. Pojem *holocaust* tak byl nejprve do angličtiny vnesen ve svém původním biblickém významu skrze překlady Písma vycházející z řečtiny, aby pak byl v pozdějším a dodnes nejvlivnějším anglickém překladu biblického textu zatlačen do pozadí. Původní biblický význam pojmu pak začal být postupně zapomínán a s narůstajícím odstupem získával významy nové.

Některé z těchto rozmanitých významových nuancí zaznamenává *Oxford English Dictionary (OED)*. Z roku 1497 máme například doloženu větu: „Nejvyšší formou zbožnosti jest holocaust oběti mučednictví, vzdané Kristu.“ Z roku 1648 se zase dochoval text, v němž můžeme číst o „Dokonalém holocaustu štědré lásky“. V roce 1711 píše britský biskup Thomas Ken ve své básni, citované z originálu i v záhlaví tohoto článku, směrem k Bohu: „Zatímco Tvým holocaustem zůstávám.“ V tomtéž roce Thomas Ken také napsal: „Jako by snad měl všeobecný oheň tento svět pohltnout. Jako holocaust za osudový hřích.“ Tyto příklady odkazovaly k *holocaustu* jako oběti. Příkladem proměňujícího se chápání tohoto pojmu budiž například věta skotského romanopisce a novináře Leitche Ritchieho, který v roce 1833 napsal o králi Francie: „Ludvík VII. jednou provedl holocaust třinácti set osob v kostele.“ Bithia Mary Crokerová použila roku 1883 v humoristickém románu *Krásná miss Nevillova* následující větu: „A když major Percival

⁶ Richard of DEVIZES, *Chronicon Ricardi Divisiensis De Rebus Gestis Ricardi Primi, Regis Angliæ*, Londýn, Samuel Bentley, 1838, s. 5

⁷ J. PETRIE, *The Secular Word*, s. 35.

provedl holocaust Tvých dopisů.⁸ A konečně roku 1908 napsala Josephine M. Ransomová roku ve své povídce, otištěné ve sborníku o esoterice a tehdy módní teosofii: „Ve své hrůze byli natolik žalostně bestiální, že ani napoprvé nedoprovodili své tři druhy na místo onoho hrůzného holocaustu.“⁹

Na přelomu 19. a 20. století byl pojem *holocaust* patrně nejčastěji používán při popisu katastrofických požárů či jiných přírodních, průmyslových nebo jiných katastrof spojených s ohněm. *Encyclopaedia Britannica* ve vydání z roku 1911 definovala pojem *holocaust* takto: „v užším slova smyslu zápalná oběť, jaké prováděli například Židé a jaké byly popsány v Pentateuchu jako ‚celopaly‘. Pojem je v současnosti často používán k popisu katastrof velkého rozsahu, ať už jsou či nejsou způsobeny ohněm, event. při popisu masakrů.“¹⁰ V podstatě jen vyjmenováním všech příkladů z britského tisku bychom vyčerpali maximální povolený rozsah tohoto článku. Například v roce 1896 informuje *Sheffield Daily Telegraph* o hrozivém požáru v Moskvě s téměř čtyřmi tisíci obětí jako o „moskevském holocaustu“.¹¹ V roce 1909 píše *Manchester Courier* o „chilském holocaustu“.¹² V listu *Western Daily Press* se v roce 1923 píše o „kanadském holocaustu“¹³ a o několik měsíců později o „chicagském holocaustu“.¹⁴ Pokaždé jde o popisy škod, způsobených požáry. V této době je v podstatě každá větší pohroma spojená s ohněm nazvána *holocaust* s příslušným místním adjektivem, jako například (jde o skutečné případy): philadelphský holocaust, portugalský holocaust, madridský holocaust, americký holocaust, tonnbridgeský holocaust atd.¹⁵

Proměna významu slova *holocaust* na stránkách deníku *Palestine Post* v období druhé světové války

V první polovině 20. století měl anglický pojem *holocaust* mnohem širší význam. Na počátku druhé světové války byl používán především k popisu válečných hrůz obecně, ovšem i v mnoha případech a kontextech s válkou zcela nesouvisejících. Do určité míry bylo slovo *holocaust* před druhou světovou válkou považováno za velmi silný, leč nepříliš běžný literární až archaický výraz, jehož použití na správném místě dodá popisu válečných hrůz, přírodních či jiných katastrof určité emocionální zabarvení. Novináři po tomto archaismu sahali sporadicky, ovšem o to větší měl sílu.

⁸ Příklady v tomto odstavci byly převzaty z *Oxford English Dictionary*, heslo: „Holocaust“ (on-line), dostupné z: http://dictionary.oed.com/cgi/findword?query_type=word&queryword=holocaust&find_x=59&find_y=15 [náhled 13. 6. 2008].

⁹ Josephine M. RANSOM, *Quest*, in: Annie Besant (ed.), *The Theosophist - A Magazine of Brotherhood on Comparative Religion, Philosophy and Science and on Occultism*, Theosophical Publishing House, Adyar 1908, sv. 30, s. 308-311.

¹⁰ *The Encyclopaedia Britannica - Dictionary of Arts, Sciences, Literature And General Information*, 11. vydání, 13. svazek vydáný 1910, přístupný on-line na <http://www.gutenberg.org/files/39232/39232-h/39232-h.htm#ar175> [náhled 4. 3. 2013].

¹¹ *Sheffield Evening Telegraph*, 6. června 1896. Elektronický archiv britského tisku viz *Newspaper Archive* - <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk> [náhled 27. 2. 2013].

¹² *Manchester Courier and Lancashire General Advertiser*, 15. prosince 1909, s. 8.

¹³ *Western Daily Press*, 22. června 1923, s. 3.

¹⁴ *Western Daily Press*, 10. prosince 1923, s. 10.

¹⁵ Výsledky hledání na *British Newspaper Archive* dostupné online na adrese <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/search/results?basicsearch=holocaust&page=2> [náhled 27. 2. 2013].

K podrobnější ilustraci toho, jak se význam pojmu *holocaust* proměňoval během druhé světové války, byl vedle sekundárních zdrojů použit elektronický archiv anglicky psaného deníku *Palestine Post*, který je k dispozici na stránkách *Historical Jewish Press*, provozovaných Národní knihovnou v Izraeli a Univerzitou v Tel Avivu.¹⁶ Tento rozsáhlý a svou otevřeností jedinečný archiv historického tisku byl naskenován a indexován za využití technologie na rozpoznávání textu, tj. webová aplikace má k dispozici text zobrazovaných článků a umožňuje v nich fulltextově vyhledávat. Vyhledávání pojmu *holocaust* v tomto archivu vrátí celkem 108 výskytů v listu, který byl vydáván od roku 1932 do roku 1949, kdy byl *Palestine Post* přejmenován na *Jerusalem Post* a kdy elektronický archiv tohoto listu prozatím končí. Počet nalezených výskytů (108) se může zdát na první pohled vysoký. Ovšem vezmeme-li v úvahu skutečnost, že sledovaný archiv pokrývá necelých 17 ročníků deníku, vydávaného každý pracovní den (tj. přibližně 240krát do roka), a že průměrný výtisk měl přibližně 4–8 stran, pak dojdeme k závěru, že tento výraz byl používán velmi řídko, a to i přes historický kontext zuřící druhé světové války.

Přibližně polovina nalezených výskytů pojmu *holocaust* odpovídá jeho novému, soudobému významu – totiž nacistické genocidě evropského židovstva. Druhá polovina pak odpovídá významům starším. Ovšem, není to tak, že by během války došlo k nějakému náhlému, prudkému zlomu v chápání tohoto pojmu. Ve skutečnosti se totiž význam pojmu proměňoval velmi pozvolna. Lépe to lze ilustrovat opět na konkrétních příkladech.

V roce 1936 se pojem *holocaust* objevuje na stránkách *Palestine Post* při popisu lesních požárů, založených stávkujícími Araby v Palestině.¹⁷ V roce 1938 je pojem použit k popisu teroristického útoku na arabském tržišti v Haifě.¹⁸ V prosinci roku 1938 se však ale objevuje zmínka, která už začíná naznačovat dnešní úzus. *Palestine Post* zde mj. při reflexi situace německých Židů píše: „Avšak jakožto symptom morálního kolapsu je toto oživení středověké legislativy ghetta možná ještě hrozivější, než všechny nedávné excesy a holocausty.“¹⁹ Tatáž zpráva mimochodem jmenovitě zmiňuje koncentrační tábory Dachau a Buchenwald. V roce 1939, v reakci na počátek války nacházíme pozoruhodný článek, předpovídající nižší počet mrtvých v nadcházející válce díky pokrokům v medicíně. Článek začíná větou „Při vzpomínce na holocaust minulé války...“²⁰ Slovní spojení „holocaust minulé války“ bylo v té době poměrně časté²¹ a s čerstvou vzpomínkou na první světovou válku, v té době považovanou za nejstrašlivější konflikt v dějinách, vlastně nikterak překvapivé. Významové spektrum a kontexty použití pojmu *holocaust* však byly ještě širší. Zpráva z ledna roku 1939 hovoří o „holocaustu svobodného tisku v Německu.“²² Při popisu Stalinových čistek v Rudé armádě a jejich důsledku na bojeschopnost Sovětského svazu pak komentátor *Palestine Post* v lednu 1940 napsal, že: „to byly obavy Kremlu z nového rudého Napoleona, které vedly k ho-

¹⁶ Historical Jewish Press dostupné on line z: www.jpress.org.il [náhled 27. 2. 2013].

¹⁷ *Palestine Post*, 12. června 1936, s. 6.

¹⁸ *Palestine Post*, 17. července 1938, s. 8.

¹⁹ *Palestine Post*, 4. prosince 1938, s. 4.

²⁰ *Palestine Post*, 29. prosince 1939, s. 3.

²¹ Další výskyty v tomto významu např.: *Palestine Post*, 30. září 1935, s. 3; tamtéž, 11. října 1938, s. 6.

²² *Palestine Post*, 10. ledna 1939, s. 6.

locaustu veškerého talentu v Rudé armádě.“²³ Spíše kuriozitou je z dnešního pohledu reklamní proužek v jiném čísle téhož deníku z 31. května roku 1940, který zve zájemce na představení iluzionisty, slibující „černou magii, která vykouzlí planoucí holocaust vzrušení“.²⁴ S postupující válkou se pojem stále častěji objevoval při popisu aktuálních válečných hrůz – například v roce 1941 při popisu následků německého bombardování Londýna.²⁵ Jiný článek z téhož roku hovoří o probíhající válce jako o „holocaustu, který pohltil a ještě pohltil nejstatečnější muže dvou generací.“²⁶ V listopadu téhož roku se na stránkách deníku objevila v kulturní rubrice upoutávka na novou divadelní hru slavného telavivského souboru Ha-Bima s názvem *Kupec varšavský*. Deník vysvětluje, že autor této hry o událostech nacistického obsazení Polska roku 1939 „unikl z holocaustu na poslední chvíli.“²⁷ V tomto i několika dalších případech vlastně není úplně jasné, zda *holocaust* odkazuje na vraždění židovstva, nebo zda jde ještě o odkaz na „holocaust války“, tj. válečnou zkázu obecně. Koncem roku 1941 už sice měli sami nacisté o svém vyhlazovacím programu a přesném způsobu jeho provedení jasno,²⁸ ovšem věrohodné informace o jeho celkovém a úplném rozsahu se měly do rukou světové veřejnosti dostat až teprve 27. listopadu 1942, kdy už byl tento plán v plném proudu. Ještě počátkem roku 1942 byly noviny v *jišuvu*²⁹ vůči zprávám z Evropy poněkud skeptické, zveřejňovaným počtům obětí odmítaly uvěřit a snad ve snaze neztrácet naději opakovaně prohlášovaly útržkovité informace o probíhajících masakrech za zveličené.³⁰

Na informace o celkovém rozsahu nacistického *Konečného řešení* reagoval britský, londýnský deník *News-Chronicle* ve svém redakčním úvodníku ze dne 5. prosince 1942 následujícími slovy: „Holocaust [...] V Hitlerově záznamu nenajdeme nic, co by se vyrovnalo jeho zacházení se Židy [...] Šíří se zvěsti, že [...] Židé mají být vyhlazeni [...] Svědomí lidstva je zděšeno.“³¹ *Oxford English Dictionary* uvádí tento text jako patrně nejstarší doklad o použití slova *holocaust* v kontextu s nacistickými zločiny ve veřejném diskursu. Úplně jednoznačně to potvrdit ani vyvrátit nelze, neboť jak bylo výše uvedeno, pojem *holocaust* byl běžně používán k označení závažných katastrof a ne vždy je možné z celkového kontextu určit, zda například starší zmínky v deníku *Palestine Post*, v nichž se diskutuje to, zda mají Židé šanci „uniknout z evropského holocaustu“, odkazují k holocaustu války obecně, nebo už skutečně k holocaustu, jakožto zkáze evropského židovstva. Vzhledem k výše uvedenému se ale zdá, že editor *News-Chronicle*

²³ *Palestine Post*, 2. ledna 1940, s. 4.

²⁴ *Palestine Post*, 31. května 1940, s. 10.

²⁵ *Palestine Post*, 14. května 1941, s. 3.

²⁶ *Palestine Post*, 23. ledna 1941, s. 4.

²⁷ *Palestine Post*, 20. listopadu 1941, s. 4.

²⁸ Viz Yehuda BAUER, *A History of the Holocaust*, Danbury 1982, s. 201. Viz také Prováděcí rozkaz Hermana Göringa z 31. července 1941 editovaný v práci Yitzhak ARAD – Israel GUTMAN – Abraham MARGALOT, *Documents on the Holocaust*, Jeruzalém 1999, dokument č. 106 na s. 233.

²⁹ Tj. „židovské osídlení v zemi Izraelské“, označení pro obyvatele žijící na území Palestiny před založením státu Izrael.

³⁰ Yoav GILBER, *Ha-Itonut ha-jehudit be-erec Jisra'el al hašmadat jehudej Evropa (1941-1942)*, in: Dina Porat – Mordechaj Naor a kol. (edd.), *Ha-Itonut ha-jehudit be-erec Jisra'el nochah ha-šo'a 1939-1945*, Tel Aviv 2002, s. 35-65.

³¹ *News Chronicle*, 5. prosince 1942, citovaný podle: *Oxford English Dictionary*, heslo: „Holocaust“ dostupné on-line z: http://dictionary.oed.com/cgi/findword?query_type=word&queryword=hola-caust&find.x=59&find.y=15. [náhled 13. 6. 2008].

zkrátka v reakci na zveřejněné hrůzné zprávy sáhl po tehdy zavedené, byť poněkud literární metafoře tak, jak to bylo v dané době zcela běžné. Dovolujeme si v tomto kontextu připomenout, že samotný pojem *genocida* byl polským politologem Raphaelem Lemkinem definován až o rok později, v roce 1943, jako kalkový překlad polského termínu *ludobójstwo*, a k označení probíhajícího vyhlazovacího programu („úplného zničení“) se vlastně v prosinci roku 1942 vhodnějšího pojmu ani nedostávalo.

Židé na území britského mandátu Palestina, kteří si během roku 1942 jen velmi pomalu uvědomovali celkový rozsah probíhající zkázy,³² byli zprávami z konce listopadu roku 1942 probuzeni z letargie. Dne 8. prosince 1942 na výše uvedený článek z *News Chronicle* reaguje i deník *Palestine Post*: „Deník News-Chronicle v úvodníku nazvaném ‚Holocaust‘ uvedl, že přibývají důkazy o tom, že onen obludný plán na vyhlazení, pro nějž neexistuje v západní civilizaci paralela, je vykonáván velmi svědomitě.“³³ Chaim Weizman v jednom z dopisů Israeli Goldsteinovi v reakci na tyto události napsal: „[...] musíme zocelit svá srdce a pokračovat v naší práci [...] snad jednou přijdou lepší dny pro ty, kdož přežijí tento holocaust.“³⁴ Zdá se tedy, že v prosinci roku 1942 dostala katastrofa evropského židovstva své jméno. Ovšem proces zužování významu slova holocaust do dnešní podoby byl velmi pozvolný. Obecný význam pojmu byl stále živý a používal se i k označování jiných nacistických zločinů, nejen těch vůči Židům. Například v roce 1944 se na stránkách *Palestine Post* objevil článek o dvouletém výročí vyhlazení Lidic a Ležáků, v němž mj. čteme: „Od té doby se odehrály holocausty rozsahem a hrůzností mnohokrát překračující zničení Lidic a Ležáků, které potřísnily stránky světové historie.“³⁵

V poválečných letech se pojem *holocaust* na stránkách deníku *Palestine Post* stále objevoval i ve zcela odlišných souvislostech, jako například při popisu lesního požáru v Texasu (s palcovým titulkem „Velký holocaust“)³⁶ či arabských nepokojů v Jeruzalémě.³⁷ Jeden z článků rozebírá tehdy velmi rozšířenou fámu a z ní plynoucí obavu, že snad mohl Hitler nějakým způsobem „uniknout z německého holocaustu“.³⁸ Příkladem pomalu se proměňujícího významu je na druhé straně zmínka o „přeživších holocaust Evropy“ v článku o tehdy tristní situaci židovských uprchlíků. Stále ale není jasné, zda je předmětem holocaustu myšlena Evropa, nebo zda jde již o partikulární odkaz na nacistický holocaust Židů.³⁹ Rovněž varování před „opakováním holocaustu“ se tehdy stále objevovala ve smyslu hrozby opakování války obecně – tentokrát jako varování před třetí světovou válkou. Například v roce 1947 čteme: „Po holocaustu války, která si

³² K otázce komplikovaného vztahu jižsu k událostem holocaustu se doporučuje práce Dina PORAT, *Hanhaga be-milchud*, Tel Aviv 1986. K otázce reflexe holocaustu v dobovém tisku v jižsu viz: D. PORAT – M. NAOR a kol., *Ha-’Itontut ha-jehudit be-erec Jisra’el nochah ha-šo’a 1939-1945*.

³³ *Palestine Post*, 8. prosince 1942.

³⁴ Chaim Weizmann, dopis č. 360, in: Chaim WEIZMANN – Barnett LITVINOFF, *The Letters and Papers of Chaim Weizmann* podle: United States Holocaust Memorial Museum: *Frequently Asked Questions: About the Holocaust*, dostupné on-line z <http://www.ushmm.org/research/library/faq/details.php> [náhled 8. 12. 2012].

³⁵ *Palestine Post*, 9. června 1944, s. 4.

³⁶ *Palestine Post*, 20. dubna 1947, rovněž viz tamtéž, 9. května 1947, s. 4.

³⁷ *Palestine Post*, 25. července 1946, s. 4.

³⁸ *Palestine Post*, 21. listopadu 1947, s. 5.

³⁹ *Palestine Post*, 21. července 1947, s. 1.

vyžádala 30 milionů obětí, z toho 6 milionů Židů bychom se domnívali, že se lídři světových velmocí poučí a že učiní vše, co je v lidských silách, aby další válce zabránili.⁴⁰ Výraz „nacistický holocaust“ už ale byl znám a slovo samotné se již v tomto smyslu prosazovalo, jako například v srpnu 1947 v apelu na Červený kříž ve věci židovských uprchlíků, jakožto „přeživších nacistický holocaust“.⁴¹ Ve zprávě, informující o pietním aktu za uprchlíky, zabitě při zásahu britského námořnictva v Haifě zase reportér popisuje, že: „Námořnictvo udeřilo proti těm, kdož si dovolili přežít evropský holocaust“.⁴²

Když Ben Gurion vyhlášoval deklaraci nezávislosti Státu Izrael, použil v ní hebrejského biblického pojmu *šoa*,⁴³ označujícího kolektivní katastrofu či zkázu. Tento pojem byl tehdy oficiálními překladateli do angličtiny přeložen jako holocaust.⁴⁴ Podle našeho názoru nikoliv proto, že by tím překladatelé chtěli prohlásit nedávné události za „zápalnou oběť“, nýbrž proto, že pojem *holocaust* měl tehdy běžně srozumitelný význam „katastrofa“ a k překladu hebrejského pojmu *šoa*, v západních jazycích zatím neznámého, se tehdy ještě zdál vhodný. Naopak v oficiálním anglickém překladu *Zákona o památce mučednictví a heroismu 5713-1953*, známého také jako *Zákon Jad Vašem*, je pojem *šoa* překládán jako *Katastrofa* („Disaster“), takto s velkým písmenem na začátku.⁴⁵ Slovo *šoa* nebylo zatím při překladu z hebrejštiny transliterováno, jako to činíme dnes, nýbrž byl hledán jeho vhodný anglický ekvivalent, který byl nacházen ve slovu *Katastrofa*. Z opačné strany, tj. při překladu z angličtiny do hebrejštiny, je anglický pojem *holocaust* vždy překládán jako *šoa*. Se slovem *holocaust* transliterovaným do hebrejského písma se lze setkat jen výjimečně. V izraelském anglickém diskurzu holocaustových studií v období padesátých let, tehdy reprezentovaném především institutem Jad Vašem, se pojem *holocaust* postupně prosazoval v období padesátých let, a to na úkor pojmů „Catastrophe“ a „Disaster“, tehdy sloužících jako anglické ekvivalenty hebrejského pojmu *šoa*. Ve stejné době se podle Petrieho na půdě Jad Vašem začíná pojem *holocaust* používat ve tvaru s velkým písmenem na začátku: *Holocaust*.⁴⁶

Izraelský historik Jehuda Bauer cituje článek Gerda Kormana z roku 1972, který tvrdí, že v diskurzu amerických historických věd se pojem *holocaust* pro označení zločinů nacismu začal prosazovat někdy mezi lety 1957–1959.⁴⁷ Je otázkou, zda Bauerem citované Kormanovo tvrzení není dalším z nedorozumění, vezmeme-li v úvahu výše popsaný proces lingvistické konceptualizace zločinů nacismu během druhé světové války. Asi bychom mohli

⁴⁰ Palestine Post, 28. března 1947, s. 4.

⁴¹ Palestine Post, 4. srpna 1947, s. 1.

⁴² Palestine Post, 21. července 1947, s. 1.

⁴³ Srovnej rozmanité významy tohoto slova v hebrejské bibli, jako např.: Ž 63, 10; Př 1, 27; Sf 1, 15; Jb 30, 2-4; Iz 10,3 atd.

⁴⁴ *Deklarace nezávislosti státu Izrael*, dostupná on-line z: <http://www.mfa.gov.il/mfa/history/modern%20history/israel%20at%2050/the%20declaration%20of%20the%20establishment%20of%20the%20state> [náhled 30. 7. 2011]. Srovnej dobový anglický překlad Deklarace, otištěný dne 30. května 1948 na stránkách *The Palestine Post* (s. 4) se současnou verzí: *Deklarace nezávislosti státu Izrael*, dostupná on-line z: <http://www.mfa.gov.il/mfa/history/modern%20history/israel%20at%2050/the%20declaration%20of%20the%20establishment%20of%20the%20state> [náhled 30. 7. 2011].

⁴⁵ *Martyrs' and Heroes' Remembrance (Yad Vashem) Law 5713-1953*. Schválen byl Knesetem (izraelským parlamentem) 19. srpna 1953, publikován ve sbírce zákonů (*Sefer ha-Chukim*) 28. srpna 1953, s. 144.

⁴⁶ J. PETRIE, *The Secular Word*, s. 30.

⁴⁷ Gerd KORNAN, *The Holocaust in American Historical Writing*, Societas 2 (summer, 1972), citováno podle: Jehuda BAUER, *The Holocaust in Historical Perspective*, Washington D.C. 1980, s. 31.

Kormanovy závěry korigovat spíše v tom smyslu, že v období, které popisuje, nejde ani tak o používání pojmu *holocaust* jako takového, nýbrž o to, že při jeho používání v kontextu zločinů nacismu přestávají být používána upřesňující adjektiva („nacistický“, „evropský“ apod.). Opatrnost při takovémto tvrzení je na místě, neboť jak například upozorňuje Peter Novick, když se v období vrcholící studené války řeklo v Americe „holocaust“, byl tím mnohem častěji myšlen holocaust nukleární, nikoliv nacistický.⁴⁸ Američany padesátých let strašila spíše Hirošima a možnost jejího opakování na domácí půdě, nikoliv Osvětim.

Významný při popularizaci pojmu *holocaust* v dnes rozšířeném slova smyslu nacistického vyhlazovacího programu byl na území Spojených států nepochybně Eichmannův proces a jeho následné reflexe, podnícené mj. i kontroverzní reportáží Hanny Arendt, ovšem až do sedmdesátých let měl na tomto rozšíření podíl především akademický a rabínský, nikoliv veřejný a žurnalistický diskurz. Autoři teologických reflexí holocaustu ve Spojených státech a Kanadě se sami v šedesátých a sedmdesátých letech pokoušeli převzít do angličtiny alternativní termín k uchopení událostí holocaustu, který by byl bližší židovskému myšlení. Mezi těmito návrhy zaznívaly pojmy jako *churban* (Ignaz Maybaum,⁴⁹ Eliezer Berkowits⁵⁰), *tremendum* (Arthur A. Cohen)⁵¹ a mnohé další. Pojem *šoa* patrně v myšlení některých americko-židovských rabínských autorit vstupoval do angličtiny v přeložených tvarech jako „catastrophe“, nebo „disaster“ tak, jako jsme na to dříve upozornili u anglických překladů izraelských oficiálních dokumentů, ovšem ne vždy to lze jednoznačně prokázat. Pojem *šoa* skutečně už ve tvaru *Shoah* sice sporadicky v sedmdesátých letech používal například Irving Greenberg,⁵² ovšem v té době ještě bez větší odezvy.

Svou úlohu v popularizaci pojmu *holocaust* bezesporu sehrál i Elie Wiesel a to do té míry, že je někdy mylně považován za „autora“ pojmu samotného. Toto autorství je mu některými badateli přisuzováno do té míry, že i on sám začíná uvažovat, kde asi tento termín mohl použít poprvé,⁵³ ovšem vzhledem k výše uvedené historii pojmu *holocaust* je jasné, že informace o Wieselově „autorství“ pojmu *holocaust* je spíše nedorozuměním. Elie Wiesel bezesporu významně ovlivnil způsob, jakým dnes o holocaustu uvažujeme, ovšem jeho přínos spočívá v literatuře, umění a filantropii, nikoliv v definování pojmu samého.

Proces ustavení soudobého úzu

V otázce, kdy se začalo definitivně prosazovat psaní pojmu *holocaust* v angličtině s velkým písmenem na začátku (tj.: „Holocaust“), jsme byli až donedávna odkázáni na odhady a domněnky, závislé na kvalitě bibliografických databází. Určitou konkrétnější představu o celém trendu by snad mohl poskytnout nástroj zvaný *Google Ngrams*. Jedná se o elektronický nástroj, napojený na databázi elektronických knih *Google Books*, který umožňuje vyhledávat četnost výskytu vybraného výrazu či slovního spojení v literárním korpusu přibližně 5 milionů digitalizovaných knih a zobrazit výsledky jako procentuální výskyt hle-

⁴⁸ Peter NOVICK, *The Holocaust in American Life*, New York 1999, s. 110–112.

⁴⁹ Ignaz MAYBAUM, *The Face of God after Auschwitz*, Amsterdam 1965, s. 61.

⁵⁰ Eliezer BERKOWITS, *Faith After Holocaust*, New York 1973, s. 156.

⁵¹ Arthur A. COHEN, *The Tremendum - Theological Interpretation of the Holocaust*, New York 1981.

⁵² *The New York Times*, 11. května 1978.

⁵³ Elie WIESEL, *And the Sea is Never Full*, New York 1999, s. 18.

daného pojmu za každý rok vztažený k celkovému počtu knih v daném roce. Výsledný graf tak dokáže do určité míry naznačit trendy v používání daného slova v odborné, popularizační i krásné literatuře. Zájemce o konkrétní metodologii tohoto kvantitativního výzkumu odkazujeme na článek, který autoři o svém systému publikovali na stránkách prestižního magazínu *Science*.⁵⁴ Má-li čtenář zájem vyzkoušet si tento zdarma dostupný systém,⁵⁵ pak důrazně doporučujeme prostudovat si instrukce k použití,⁵⁶ eventuálně popularizačně pojatou, leč velmi názornou přednášku spoluautorů systému na konferenci TEDx.⁵⁷

Analýza výskytu pojmů „the holocaust“, „holocaust“, „Holocaust“ a „the Holocaust“ v anglicky psané literatuře za pomoci tohoto nástroje ukazuje, že oním hledaným bodem, v němž se začíná prosazovat psaní „Holocaust“ s velkým písmenem, je konec sedmdesátých let.⁵⁸ Přibližně v tomto období začíná počet výskytů slova „Holocaust“ s velkým písmenem v angličtině převyšovat počet výskytů slova „holocaust“ s malým písmenem. Od té doby pak množství výskytů pojmu „Holocaust“ s velkým písmenem prudce narůstalo, a to minimálně do roku 2000.

Zdá se, že přelomovým rokem byl rok 1978, kdy měl svou premiéru vysoce úspěšný a v americké literatuře široce diskutovaný miniseriál NBC TV: *Holocaust – příběh rodiny Weissových*. Nezávisle na této naší analýze došel již dříve k podobnému závěru za využití tradičních metod bibliografické rešerše i Jon Petrie.⁵⁹ Miniseriál natočený podle stejnojmenného románu Geralda Greena⁶⁰ pod produkční taktovkou Marvina J. Chomského přilákal téměř 120 milionů diváků⁶¹ a měl na povědomí americké veřejnosti o tématu holocaustu zcela zásadní vliv, byť sklidil i kritiku. Nesmírně tvrdým kritikem tohoto miniseriálu byl například právě Elie Wiesel.⁶² O rok později, v roce 1979, byl miniseriál vysílán i v Německu, kde patrně rovněž přispěl k rozšíření slova *holocaust* v němčině. Němčina kolem slova *holocaust* do konce sedmdesátých let velmi nejistě přešlapovala a nahrazovala jej výrazy jako *vyhlazení Židů* („Vernichtung der Juden“), *pronásledování Židů* („Verfolgung der Juden“) či dobovými metaforami typu *konečné řešení* („Endlösung“). Po roce 1979 však počet výskytů pojmu *holocaust* začíná prudce narůstat a publikace přímo reagující na miniseriál *Holocaust* na tom mají přímý podíl.⁶³

⁵⁴ Jean-Baptiste MICHEL - Yuan K. SHEN a kol., *Quantitative Analysis of Culture Using Millions of Digitized Books*, Science 331, no. 6014, s. 176–182 (14. června 2012), dostupné on-line z: <http://www.sciencemag.org/content/331/6014/176.abstract> [placený náhled 14. 6. 2012].

⁵⁵ Dostupné online na adrese <http://books.google.com/ngrams> [náhled 14. 6. 2012].

⁵⁶ *Google Ngram viewer* [on-line dostupné z: <http://books.google.com/ngrams/info>, náhled 14. 6. 2012].

⁵⁷ Jean-Baptiste MICHEL - Erez L. AIDEN, *What We Learned from 5 Million Books*, on-line dostupné z: http://www.ted.com/talks/what_we_learned_from_5_million_books.html [náhled 14. 6. 2012].

⁵⁸ Adresa provedeného dotazu: http://books.google.com/ngrams/graph?content=Holocaust%2Cthe+Holocaust%2Cholocaust%2Cthe+holocaust&year_start=1945&year_end=2008&corpus=15&smoothing=3&share= [on-line, náhled 3. 3. 2013].

⁵⁹ J. PETRIE, *The Secular Word*, s. 49.

⁶⁰ Viz G. GREEN, *Holocaust*.

⁶¹ Jewish Telegraphic Agency, 21. dubna 1978 [<http://archive.jta.org>].

⁶² Polemiku mezi Wieselem a producentem miniseriálu Robertem Bergerem viz: The New York Times, 16. dubna 1978, tamtéž, 23. dubna 1978, tamtéž, 30. dubna 1978. Archiv listu The New York Times viz na: <http://www.nytimes.com/ref/membercenter/nytarchive.html> [náhled 9. 3. 2013].

⁶³ Adresa provedeného dotazu: http://books.google.com/ngrams/graph?content=Holocaust%2Cholocaust%2CEndlösung%2CJudenfrage&year_start=1920&year_end=2008&corpus=20&smoothing=3&share= [náhled 3. 3. 2013].

Příběh hebrejského slova *šoa* v západních jazycích je vlastně poměrně krátký a patrně rovněž spojený s vlivným filmovým zpracováním události holocaustu. Výše bylo konstatováno, že pojem *šoa* mohl do angličtiny v padesátých a šedesátých letech vstoupit v překladech, ovšem k převzetí hebrejského pojmu *šoa* do angličtiny došlo teprve na přelomu let sedmdesátých a osmdesátých. Například na stránkách listu *The New York Times* se poprvé objevilo ve tvaru „Shoah“ teprve roku 1978 v jedné z knižních recenzí, kde recenzent Christopher Lehman-Haupt konstatuje, že recenzovaná kniha (*Osmý hřích* z pera Stefana Kanfera) nedokáže události holocaustu přesvědčivě vystihnout, a to: „Navzdory krutě uštěpačné poznámce o nedávné eskapádě ABC-TV,⁶⁴ že není lepší byznys, nežli byznys šoa.“⁶⁵ Za slovem *šoa* byla umístěna poznámka, vysvětlující čtenářům, co toto slovo znamená. Počet výskytů tohoto slova na stránkách *The New York Times* začal pozvolna narůstat teprve po roce 1985, kdy měl premiéru Lanzmannův dokumentární film *Shoah*.⁶⁶

Ne že by byl před premiérou Lanzmannova díla pojem *Shoah* v angličtině absolutně neznámý, ovšem teprve po roce 1985 se dostává do širšího povědomí a následně zaznamenáváme razantní nárůst jeho výskytu v literatuře a s tímto spojené a dodnes probíhající diskuse o tom, zda je k označení události druhé světové války vhodnější pojem *holocaust* či *šoa*. K těmto nekončícím diskusím dodejme, že paralelní srovnání výskytu pojmů *holocaust* a *šoa* v anglické⁶⁷ a německé⁶⁸ literatuře jasně hovoří pro *holocaust*, zatímco literatuře francouzské naopak dominuje pojem *šoa*, a to ve tvaru *Shoah*.⁶⁹

* * *

Tento článek se pokusil uvést na pravou míru tři základní nedorozumění, spojená se způsobem používání pojmu *holocaust*. Zaprvé, pojem *holocaust* sice v řečtině označuje „zápalnou oběť“, ovšem v západních jazycích byl běžně používán i v přeneseném významu „totální zkáza“. Na přelomu 19. a 20. století začal být původní význam „zápalná oběť“ opouštěn a nyní je znovuobjevován. Za druhé, ačkoliv Elie Wiesel sehrál bezesporu důležitou úlohu v tom, jak dnes uvažujeme o událostech holocaustu, autorem pojmu samotného není. To, že se k tomu občas hlásí, je spíše nedorozuměním. Za třetí, celá diskuse kolem vhodnosti používání pojmů *holocaust* a *šoa* je ve skutečnosti relativně pozdní a do určité míry je výsledkem zapomenutí významu pojmu *holocaust* ve smyslu „totální zkáza“ který byl v západních jazycích zcela běžný minimálně do padesátých let 20. století. Neříkáme tím, že by tato diskuse nebyla legitimní, pouze tvrdíme, že

⁶⁴ V citovaném článku je chyba – producentem miniseriálu *Holocaust* byla NBC TV, nikoliv ABC TV.

⁶⁵ *The New York Times*, 11. května 1978.

⁶⁶ Archiv *The New York Times*, Adresa provedeného dotazu: <http://query.nytimes.com/search/site-search/#/Shoah/from19450101to19861231/> [náhled 9. 3. 2013].

⁶⁷ Adresa provedeného dotazu:

http://books.google.com/ngrams/graph?content=Shoah%2CChoah%2CHolocaust&year_start=1800&year_end=2008&corpus=o&smoothing=3 [náhled 9. 3. 2013].

⁶⁸ Adresa provedeného dotazu http://books.google.com/ngrams/graph?content=Shoah%2CChoah%2CHolocaust&year_start=1800&year_end=2008&corpus=8&smoothing=3 [náhled 9. 3. 2013].

⁶⁹ Adresa provedeného dotazu: http://books.google.com/ngrams/graph?content=Shoah%2CHolocauste%2Cholocauste&year_start=1800&year_end=2008&corpus=7&smoothing=3 [náhled 9. 3. 2013].

označování událostí *šoa* pojmem *holocaust* je reliktem doby, v níž byl pojem *holocaust* chápán jako překlad hebrejského pojmu *šoa*, jehož dnes používaný tvar se v západních jazycích rozšířil teprve od osmdesátých let.

Ustavení pojmu *holocaust* bylo během války a v prvních dvou poválečných desetiletích pozvolným, postupným a do značné míry spontánním procesem. Pojem byl použit na základě starších analogií a stále častějším opakováním se jeho význam postupně posouval od obecného ke konkrétnímu. S tím, jak byl používán stále častěji v jednom konkrétním kontextu, začal ztrácet adjektiva a koncem sedmdesátých let (do značné míry i pod vlivem slavného filmového zpracování) začal být zapisován s velkým písmenem. Význam pojmu se od té doby stále více zužuje až do situace, kdy nám začínají být jiné způsoby jeho použití dokonce nepříjemné. Zachování si určitého povědomí o procesu zužování významu tohoto pojmu a jeho možných dalších historických konotacích však považujeme za zcela klíčové, chceme-li předejít možným nedorozuměním.